

Малєєв Ю.М.
(м.Київ)

Нові матеріали культури Ноа в українському Подністров'ї

Відомий український вчений Едуард Альбертович Балагурі ввійшов у вітчизняну археологію як дослідник мало вивченої на той час і багато в чому загадкової для вітчизняних вчених культури Ноа. Сьогодні стали вже класичними наслідки досліджень проведених ним на початку 1960-х років біля с.Острівець Івано – Франківської обл. Тут було відкрито поселення цієї культури та металургійний центр. Неподалік від нього розташовувався великий могильник на якому було досліджено 138 поховань (Балагурі, 1961; 1961а; 1964).

З того часу культура Ноа привернула увагу багатьох вітчизняних дослідників і на сьогодні ми вже маємо більш – менш цілісну картину розвитку цієї самобутньої культури пізнього бронзового віку на території України.

Крім робіт проведених на території Молдови та Румунії, дослідження останніх років в українському Подністров'ї дали багато нових важливих матеріалів. Здебільшого це багаточисельні пам'ятки на яких виявлений шар культури Ноа та окремі знахідки цієї культури не пов'язані з культурним шаром. Зокрема, широко відомі розкопки проведені Г.Смирновом на багаточисельному поселенні Магала Чернівецької обл., які допомогли уточнити хронологію культури Ноа у Подністров'ї.

Протягом багатьох років Л.І.Крушельницька досліджувала промислове поселення біля с.Лосва Надвірнянського району Івано – Франківської обл., мешканці якого займалися видобутком солі з насичених рогою джерел. Видобуток солі проводився населенням комарівської, Ноа та Гава – Голіградської культур, яке послідовно змінювало одне одного на цьому поселенні (Крушельницька, 1991).

Поховання на цій території поодинокі. Тому могильник біля с.Острівець поки що є винятковим по кількості поховань. Унікальним є розкопане Л.Крушельницькою у 1976 р. поховання біля с.Чорнокіній Чортківського р-ну на Тернопільщині. Тут тілопальне поховання було здійснене у дерев'яному човні (Крушельницька, 1990, с.161, рис.30).

Культурний шар культури Ноа був відкритий автором на добре відомому полі "Петринське" біля с.Новосілка – Костиюкова Заліщицького р-ну Тернопільської обл. До цього шару слід віднести дві відомі фібули типу Пешієра та шпильку з чотирма виступами симетрично розміщеними нижче голівки. Неподалік від поселення на полі "Петринське" розташоване поселення культури Ноа у сусідньому селі Дуїня, на якому автор зібрав взірці типової кераміки.

До культури Ноа відноситься бронзовий серп, знайдений поблизу Сохрия Чернівецької обл. (рис.1, 3). Серп має вигнуте лезо та потовщену і

косо зрізану спинку та два отвори на ручк'ї. Довжина серпа 19,5 см, ширина леза 2,4 – 2,6 см (Malejew, 2000-2002, s.17, рис.4, 3).

Аналогічні серпи відомі у Подністров'ї та на території сусідньої сабатинівської культури, з якою культура Ноа підтримувала тісні зв'язки (Лесков, 1967, рис.9, 12; Шарафутдінова, 1971, рис.4, 10). Зокрема, такі серпи входили у склад великих скарбів, які походять з північної зони причорноморських степів – Новотроянівського (Черняков, 1985, рис.61, 11, 13, 19-24), Лозовського (Черняков, 1985, рис.62, 25-28), Інгульського (Черняков, 1985, рис.63, 17).

Під час досліджень, які проводив у 1976 р. М.Шмаглій на поселенні тринільської культури біля с.Коновка Кельменецького району на Буковині під площадкою №3 були відкриті дві ямки діаметром біля 50 см, які простежувались з глибини 30 – 40 см від сучасної поверхні. У них знаходились розбиті посудини, які розміщувались догори дном і були накріті кам'яними плитками. Одна з посудин, яку вдалось реконструювати, мала собою горщик з високим тулубом (рис.1, 5). Під вінцями він був орнаментований горизонтальним рядом отворів, а нижче нього – валиком, оздобленим на поверхні пальцевими вдавленнями. Висота горщика – 20 см, ширина віпещі – 24 см (Malejew, 2000-2002, s.15, рис.4, 5).

На цьому ж поселенні знайдені також кістяні знаряддя (рис.1, 2, 6). Одна з трубчатих кісток мала ретельно зладжену поверхню, а на торцевій частині другої нанесені зубці, які перетворювали їх на типові для культури Ноа знаряддя для вичинки шкури (Malejew, 2000-2002, s.16, рис.4, 2, 6).

З поселення Коновка походить виготовлена з дрібнозернистого пісковнику ливарна форма призначена для відливи орнаментованих бронзових кельтів з рівною втулкою та одним кушком (рис.1, 1) (Malejew, 2000-2002, s.15, рис.4, 1).

Ще одне багаточисельне поселення на якому відомі шари тринільської, комарівської, Ноа, голіградської та черняхівської культур почало досліджуватись автором у 1982 р. на полі "Городище" біля с.Лисичинки Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Від 1990 р. тут постійно веде розкопки експедиція Заліщицького краєзнавчого музею під керівництвом В.Олійника (Олійник, 1993; Олійник, Ротар, 1996; Malejew, 2000-2002).

Поселення розташоване на краю плато над високим (біля 20 м) правим берегом струмка Ярмівка (права притока р.Серет). Тут на глибині 80 см від сучасної поверхні під шаром гумусу відкриті залишки глинобитних печей біля яких знаходились фрагменти характерної кераміки.

У 1992 р. була відкрита прямокутна напівземлянка культури Ноа розміром 8,97 x 3,75 – 3,95 м орієнтована з півночі на південь. Її рівня глинобитна підлога знаходилась на глибині біля 0,6 м.

Кераміка культури Ноа була виготовлена з глини з домішкою кварцового піску та товчених камінців. Зовнішня поверхня посудин мала теракотовий колір, внутрішня – сіра. Покришеною формою посуду є банковидні горщики оздоблені у верхній частині горизонтальним рядом глибоких заглиблень та розміщеними під ними наліпними валиками (рис.2,

11). Інколи валики орнаментовані пальцевими вдавленнями та застипами (рис.2, 9, 14).

На поселенні зустрінуті також фрагменти тивових для цієї культури великих чаш, які оздоблені з протилежних сторін характерними ручками, що високо підіймаються над вінцями та закінчуються великими плоскими гудзиками (рис.2, 10). Зустрічаються також мініатюрні посудини (рис.2, 13).

Серед інших керамічних виробів заслуговують уваги два невеликих кружечки з косими наскрізними отворами (рис.2, 2-3), циліндричний виріб (рис.2, 4). Привертає увагу невеличка глиняна моделька коліщатка від повозки, яке має отвір по центру, чітко модельовані ступиці та обід (рис.2, 12).

Важливе значення для розуміння виробництва має велика група знарядь, яку складають кістяні вироби. Головним чином це довгі кістки тварин з нарізаними по краю сутлобів зубцями (рис.3, 5-6, 10). В одному випадку такі зубці нанесені по краю кістки копита (рис.3, 8). Знаряддя іншого призначення являють собою гомілкові кістки з рядом поперечних наскрізних отворів на сутлобах (рис.3, 7, 11). Ці отвори давали можливість зручно прикріплювати знаряддя за п'яту та за носок до ноги та скочання по поверхні. Внаслідок саме такого використання протилежна довга площина кістки відлощена до блиску. Знаряддя з зубчиками по краю та "ковзани" використовувались для вичинки шкір. Трасологічні аналізи таких виробів підтверджують їх використання для вигладжування сировини (Семінов, 1957, с.226). Кістяні "ковзани" широко відомі у епоху пізньої бронзи (Florescu, 1964).

У даному випадку голівка суглобної кістки була використана як матеріал для виготовлення пряслиці (рис.3, 3). Тут відкрито також кістяний втульчатий трилопастний наконечник стріли (рис.3, 2) та видовжене кістяне знаряддя невизначеного призначення (рис.3, 1). Втульчаті кістяні наконечники стріл з трьома лопастями характерні для кочових культур цього часу у Північному Причорномор'ї мають аналогії у сабатинівській та зрубній культурах, зокрема у Левенцівці (Klochko, 1993, s.40, fig.31, 3-4).

З цього ж поселення походять окремі вироби з бронзи, такі як овальний у перетині браслет зі звуженими кінцями та спірально закрученими назовні кінцями (рис.2, 8), дві прямокутні у перетині шпильки довжиною 5,5 та 9,3 см (рис.2, 5-6) та фрагмент вістря серпа (рис.2, 7). Про існування на поселенні металургійного виробництва говорить знахідка тигля та фрагменти ливарних форм (рис.2, 4).

Література

Балагурі Е.А. Дослідження могильника пізньобронзового часу біля с.Острівць Станіславської області // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1961. - Вип.3. – С.42-51.

Балагурі Е.А. Могильник культури Ноа на Івано – Франківщині // Археологія. – 1961а. - №13. – С.145-154.

Балагурі Е.А. Ливарні матриці з поселення пізньої бронзи біля с.Острівць Івано – Франківської області // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1964. – Вип.5. – С.28-39.

Крушельницька Л.И. Культура Ноа // Археологія Прикарпаття, Волині і Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). – К., 1990. – С.99-104.

Крушельницька Л.И. Солеварный центр у с.Лосева Надворнянского района Ивано – Франковской области // Новые материалы по археологии Прикарпаття и Волині. – Львов.

Лесков А.М. О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы // Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. – К., 1967. – С.143-178.

Олійник В.І. Робота Південно – Тернопільської експедиції // Наукові записки (Тернопільський краєзнавчий музей). – Тернопіль, 1993. – С.19-35.

Олійник В.І., Ротар О.В. Розкопки городища поблизу с. Лисичинки на Тернопільщині // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. – К., 1996. – С.129-132.

Семінов С.А. Первобытная техника // МИА. – 1957. – №54.

Шарафутдінова І.М. Бронзові серпи Північно – Західного Причорномор'я // Археологія. – 1971. - №1. – С.26-43.

Черняков И.Т. Северо – Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. – К., 1985.

Florescu A. Contributii la cunoasterea culturii Noua // Arheologia Moldovei. – Jasi, 1964. – P.143-216.

Klochko V. Weapons of the tribes of the Northern Pontic zone in the 16th – 10th centuries B.C. // Baltic – Pontic Studies. – Poznan, 1993. – Vol.1.

Malejew J. Uwagi o kulturze Noua w Dorzeczu Dniestru // Kultura i Historia. №4. Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie. Materiały z konferencji archeologicznej "Zmierzch kompleksu trzciniecko – komarowskiego. Tworzenie się nowej rzeczywistości kulturowej w środkowej i młodszej epoce brązu." – Zamosc, 2000-2002.

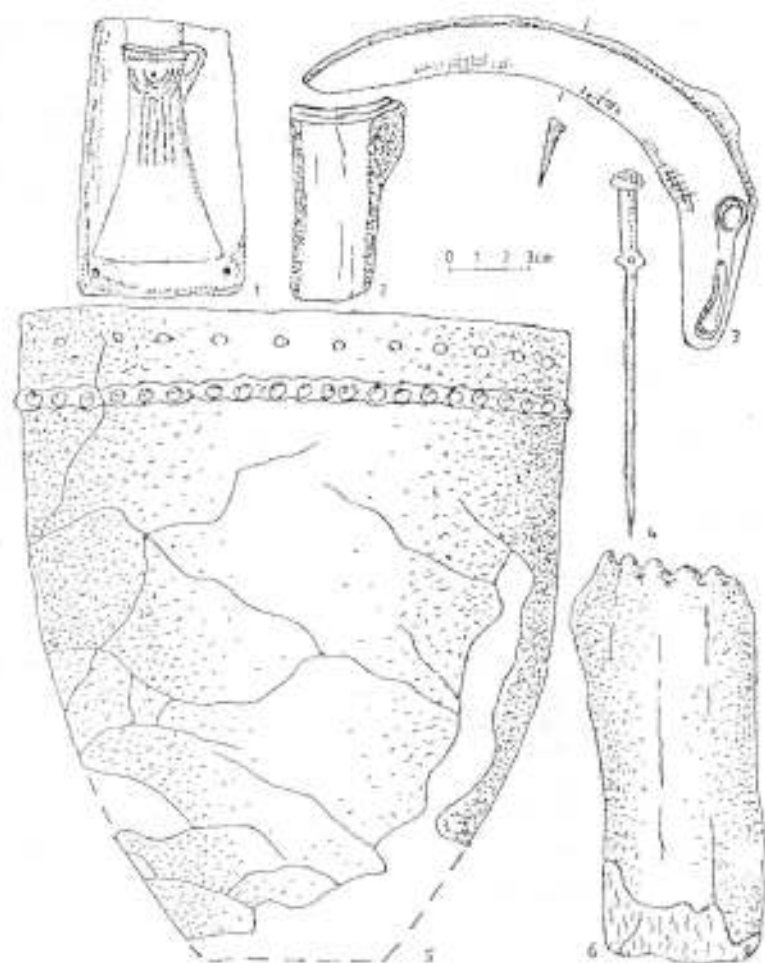

Рис.1.
Матеріали з поселень: Котонка (1-2, 5-6), Сокирини (3) та Новосілка -
Костюкова (4); 1 - камінь, 2, 6 - кістка, 3-4 - бронза, 5 - кераміка.

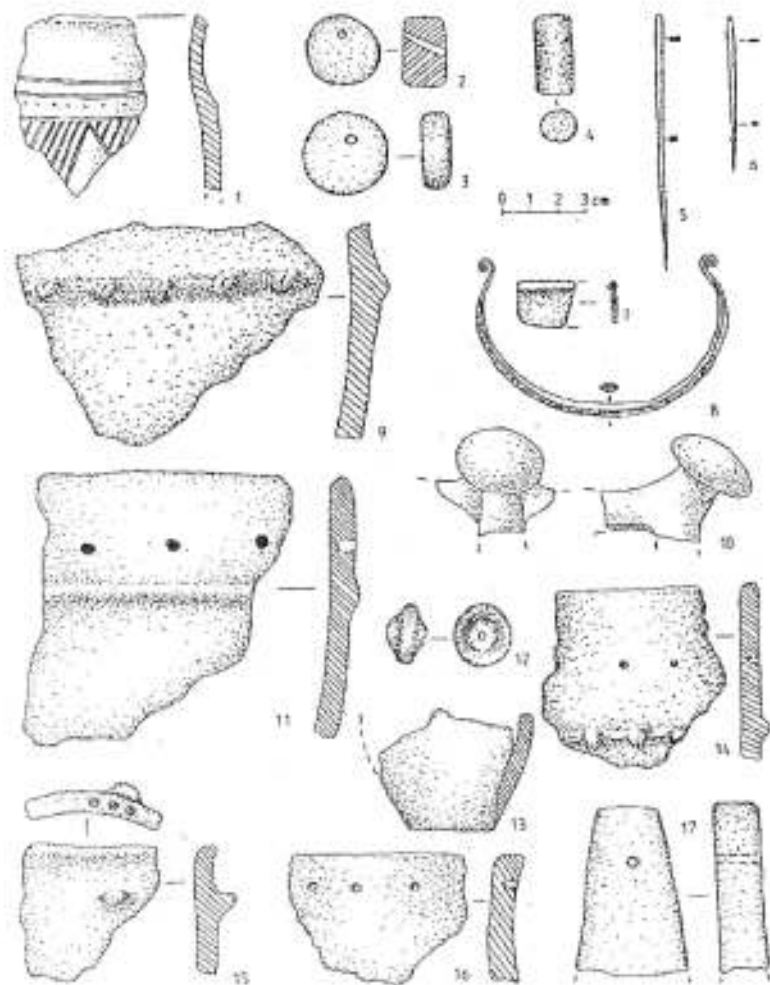

Рис.2.
Лисичини. Матеріали комарівської (1), Ноа (2-4, 9-14, 16) та
галіградської (15, 17) культур; 5-8 - бронза, решта - кераміка.

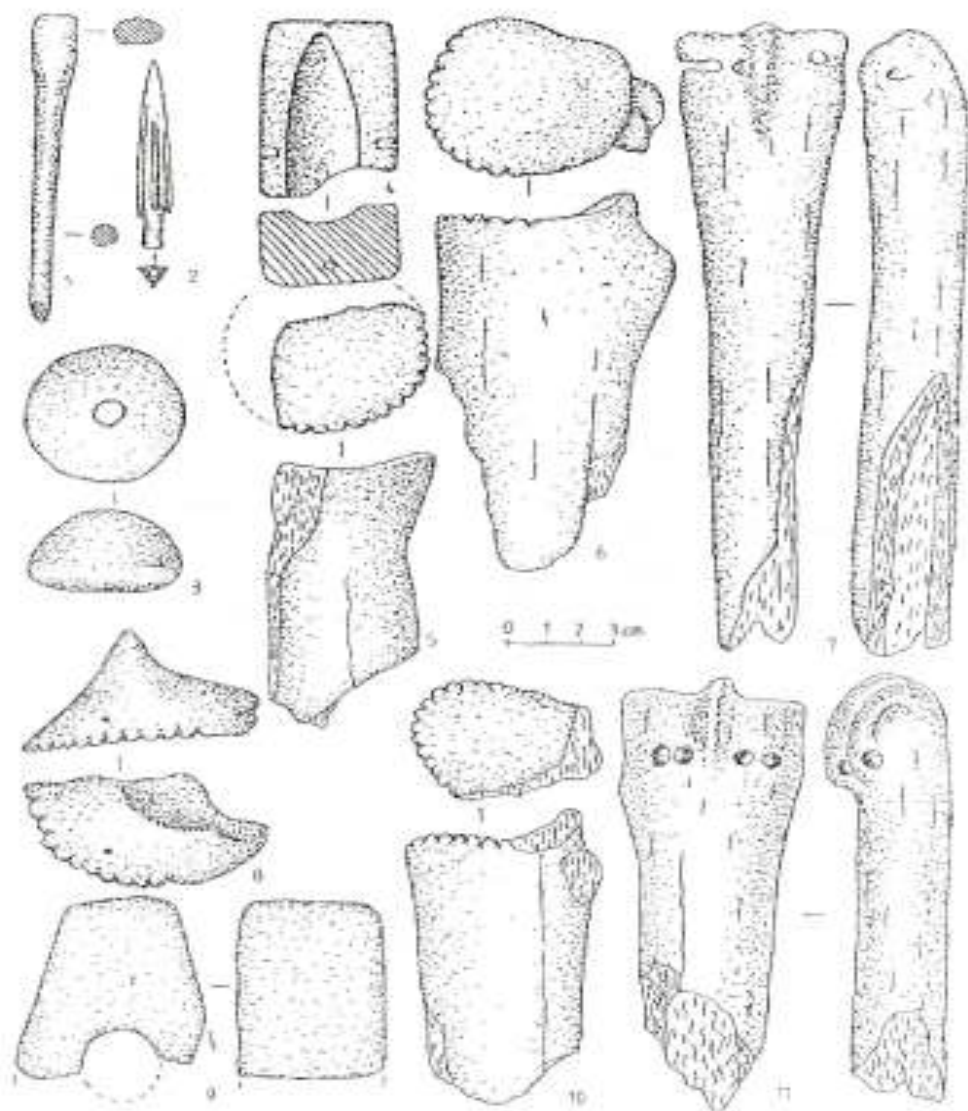

Рис.3.
Лисичинки. Кістяні (1-3, 5-8, 10-11) та кам'яні (4, 9) вироби.